

ψάξει στὰ ἀρχεῖα γιὰ νὰ βρεῖ τὰ στοιχεῖα μᾶς Ἰστορίας καινῆς καὶ λαϊκῆς.

‘Ο ρόλος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν στὴν Ἰστορία, καθὼς καὶ τοῦ ντετερμινισμοῦ ή τῆς τύχης, εἶναι πολὺ συζητήσιμος. Τὰ προβλήματα ποὺ θέτουν δὲν εἶναι φιλοσοφικὰ ἀλλ’ ἐπιστημονικά, γιατὶ δὲν ἀφοροῦν ἀξίες ἀλλὰ γεγονότα. Βέβαια οἱ μεγάλοι ἀνδρες μποροῦν ν’ ἀλλάξουν κάτια στὴν Ἰστορικὴ πορεία, ἀλλ’ ὅχι ὅλα. Οἱ ἀνθρώποι κάνουν τὴν Ἰστορία τους, ἀλλὰ σπάνιοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ μποροῦν ν’ ἀλλάξουν τὸ ρεῦμα της. Τὰ Ἰστορικὰ πρόσωπα, γράφει ὁ Χέγκελ, εἶναι αὐτὰ ποὺ θέλησαν νὰ ἔκτελέσουν ὅχι κάτι ποὺ φαντάστηκαν καὶ ὑπόθεσαν, ἀλλὰ κάτι ποὺ εἶναι σωστὸ καὶ χρήσιμο καὶ ποὺ τὸ κατόλαβαν, γιατὶ δέχτηκαν ἐσωτερικὰ τὴν ἀποκάλυψη, αὐτοῦ ποὺ χρειάζεται καὶ ἀνήκει πραγματικὰ στὶς δυνατότητες τοῦ καιροῦ... Γύρω ἀπὸ τὴν σημαία τους μαζεύονται κι ἄλλοι, γιατὶ ἐκφράζουν τὶς πιὸ βαθειές τάσεις τῆς ἐποχῆς». Γι’ αὐτὸ δύνομάζει τὸν Ναπολέοντα «ψυχὴ τοῦ κόσμου». Μέσα σὲ δρισμένες περιστάσεις, μιὰ ὁμάδα ἀνθρώπων ἀποκτᾶ καινούρια γνωρίσματα, διαφορετικὰ ἀπ’ ὅσα χαρακτηρίζουν τὰ ἀτομα ποὺ τὴν ἀποτελοῦν. ‘Εξαφανίζεται ἡ ἐνσυνείδητη προσωπικότητα καὶ οἱ σκέψεις ἢ οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἀκολουθοῦν τὸν ἴδιο δρόμο. “Ετσι σχηματίζονται, κατὰ τὸν Γ. Βούντ, οἱ «βουλητικὲς ἐνότητες». “Ετσι διαμορφώνεται ἡ ὁμαδικὴ ψυχή, ποὺ ἔχει χαρακτῆρα παροδικό, ἀλλὰ καθαρὰ προσδιορισμένο. Γίνεται ἡ συμπύκνωση τῶν παθῶν καὶ οἱ ἐνέργειες τῶν ἀτόμων δὲν πηγάζουν ἀπὸ τὴν λογικὴ σκέψη, ἀλλ’ ἀπὸ τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς διαθέσεις τῆς στιγμῆς. “Ετσι διαμορφώνεται ἡ κοινὴ γνώμη. Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ θυμίσουμε τὴν γνώμη ποὺ ἐκφράζει ὁ ‘Ηρόδοτος, πῶς «εἶναι πιὸ εὔκολο νὰ ξεγελάσει κανεὶς πολλοὺς μαζί, παρὰ ἐναν ἀνθρωπο» καὶ εἶναι σύμφωνη μὲ τὴ θεωρία τῆς ψυχολογίας τῶν μαζῶν, ποὺ ἀναπτύχθηκε τὴν ἐποχή μας. “Ετσι οἱ λαοί,

οἱ μᾶζες κάνουν πράγματα, ποὺ τοὺς γεμίζουν κατόπι
μὲ ἔκπληξη.

‘Ο Λάμπρεχτ χωρίζει τὶς πράξεις τῶν ἀνθρώπων
σὲ γενικὲς ἢ τυπικὲς καὶ σὲ εἰδικές. Οἱ τυπικὲς ἀκολου-
θοῦν τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας, γιατὶ οἱ ὅμαδικὲς σκέψεις,
τὰ συναισθήματα καὶ οἱ βουλήσεις δὲν εἶναι ἀπλὸ ἄθροι-
σμα τῶν πάραστάσεων, τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν
βουλήσεων τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων. Αὐτὰ ἐνεργοῦν
σὰν μέλη τῆς κοινότητας, σὰν ἔκπρόσωποί της, ποὺ
ἔχουν ἴδιαίτερη ψυχικὴ αἰτιότητα. ’Ἐνῶ στὶς εἰδικὲς
πράξεις διατηρεῖται ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, ποὺ ἐνερ-
γεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς σκοπούς του. Στὶς πρωτόγονες
κοινωνίες, καθὼς καὶ στὶς πιὸ προοδευμένες, ἡ προσω-
πικότητα ἀφανίζεται μέσα στὸ φυσικὸ καὶ πνευματικὸ
περιβάλλον. ‘Ο Ἰστορικὸς πρέπει νὰ ξεκαθαρίσει ποιὸς
εἶναι ὁ βαθὺδες τῆς ἐξάρτησης τῶν Ἰστορικῶν προ-
σώπων ἀπ’ τὸ περιβάλλον τους, φυσικὸ ἡ πνευματικό,
καὶ ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τῆς προσωπικότητας καὶ
τῶν ὅμαδων στὴν Ἰστορία. Στὰ τυπικὰ ἡ γενικὰ γεγο-
νότα ἐπικρατεῖ ἡ ἀναγκαιότητα, ἐνῶ στὰ εἰδικὰ ἡ ἐλευ-
θερία τῆς ἐνέργειας.

‘Ο χωρισμὸς τῶν εἰδικῶν ἀπὸ τὰ τυπικὰ γεγονότα
δὲν εἶναι ὅμως καὶ τόσο εὔκολος. ‘Η ἀπόφαση π.χ.
τοῦ Λεωνίδα νὰ ὑπερασπίσει τὸ στενὸ τῶν Θερμοπυλῶν
εἶναι σύμφωνη μὲ τὴ γενικὴ ἀρχὴ τῶν Σπαρτιατῶν νὰ
μὴν ἐγκαταλείπουν τὴ θέση τους μπροστὰ στὸν ἔχθρο,
ἀλλὰ εἶναι καὶ εἰδικὴ ἐνέργεια στὴν ὁρισμένη αὐτὴ
περίπτωση. “Ως τὸν 18ον αἰώνα, οἱ μεγάλες προσω-
πικότητες, ποὺ γύρω τους μαζεύονται οἱ λαοί, θεω-
ροῦνται ὑπεύθυνοι τῆς Ἰστορικῆς δημιουργίας. ’Αλλ’
ὅπως ζητοῦσε καὶ ὁ Μισελέ, αὐτὴ ἡ τάση μπορεῖ νὰ
ὄνομαστεῖ κοινωνιολογική, ἀφοῦ ἡ κοινωνιολογία ἐξε-
τάζει τὸν ὄνθρωπο ὅχι ξεχωριστά, μὰ σὰν μέλος τῆς
κοινωνίας δπου ζεῖ.

"Ας μὴ ξεχνοῦμε δύμως τὰ σοφὰ λόγια τοῦ Τοκβέλλ : Οἱ Ἰστορικοὶ ποὺ ἀναζητοῦν τὶς γενικὲς αἰτίες, ὅχι μόνο ἀρνοῦνται πώς οἱ λίγοι ἔχουν τὴ δύναμη νὰ ἐπηρεάζουν τὴ μοῖρα τῶν λαῶν ἀλλ' ἀποστεροῦν τοὺς λαοὺς ἀπὸ τὴ δυνατότητα ν' ἀλλάξουν τὶς συνθῆκες τῆς ζωῆς τους. Τοὺς ὑποτάσσουν εἴτε σὲ μιὰν ἀλύγιστη Θεία Πρόνοια εἴτε σὲ μιὰ τυφλὴ ἀνάγκη. Οἱ Ἰστορικοὶ τῆς 'Αρχαιότητας εἶχαν τὴ γνώμη πώς ὁ ἀνθρωπος πρέπει νὰ εἴναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, γιὰ νὰ κυβερνᾶ τοὺς ἄλλους. Δίδασκαν τὸν ἀνθρωπο πῶς νὰ ἥγεῖται. Οἱ σύγχρονοι Ἰστορικοὶ τὸν διδάσκουν πῶς νὰ ὑπακούει.

* * *

Στὸν 19ον αἰώνα ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἰστορικοὶ ἔδειχναν ἔνα μεταφυσικὸ ἀγνωστικισμό, παραδέχονταν τὰ Ἰστορικὰ φαινόμενα σὰ φυσικὰ κ' ἐπομένως υἱοθετοῦσαν μεθόδους ἐμπειρικές, ἀνάλογες μὲ αὐτὲς ποὺ μεταχειρίζονται στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. 'Αλλὰ στὴ φυσικὴ καὶ στὴ βιολογία τὸ λάθιος διαψεύδεται ἀπ' τὸ πείραμα, ἐνῶ στὴν Ἰστορία ἡ διάψευση εἴναι λιγότερο ἀσφαλής καὶ ἐπιτακτική. Κι ἀκόμα ὑπάρχει μιὰ διαχωριστικὴ τάση, ἀνάμεσα στὸ βασίλειο τῆς Φύσης καὶ στὸ βασίλειο τῆς Ἰστορίας. Στὸ πρῶτο, οἱ ἀλλαγὲς γίνονται σύμφωνα μὲ μιὰ μηχανικὴ τάξη καὶ κλείνουν μέσα τους ἐξυπαρχῆς ὅλες τὶς συνέπειες ποὺ θ' ἀκολουθήσουν. 'Ενῶ στὸ βασίλειο τῆς Ἰστορίας, οἱ πράξεις ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη θέληση παράγουν τελικὰ κάτι τὸ νέο, καινοτομοῦν. Καὶ ἡ δράση αὐτὴ τῶν ἀτόμων, ποὺ γίνεται μὲ δαπάνη ἐνέργειας καὶ μὲ θυσίες, ξεπερνᾶ τὴν αὐτόματη καὶ μάταιη ἐπανάληψη τῶν φυσικῶν γεγονότων. 'Ωστόσο, τὴν ἐπανάληψη αὐτὴ μερικοὶ τὴ νομίζουν σὰν τὸ ἴδαινικὸ τῆς Ἰστορικῆς πρόδου, ὅπου μπροστά τους οἱ ὄπαδοὶ τῆς διανοητικῆς

έξέλιξης μένουν ἔκστατικοί, σὰν μπροστά σ' ἕνα εἴδωλο, καθὼς γράφει ὁ Γ. Ντιλτάυ.

"Οσον καιρὸν ἡ ἴστορία καταγινόταν μὲ βασιλιάδες καὶ πολέμους, μὲ ἔξαιρετικὲς μόνο πράξεις, ἔμοιαζε ὅθροισμα ἀπὸ συχαῖα καὶ ἀναπάντεχα γεγονότα. Ἐλλ' ἀπὸ τότε που περικλείνει ὅλες τὰς ἔκδηλώσεις τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὰ γεγονότα αὐτὰ δὲ φανερώνονται πιὰ σᾶν ἀπροσδόκητες περιπέτειες, εἶναι δεμένα μ' ἕνα σύνολο ἄλλων προγγούμενων γεγονότων, που ὅχι μόνο τὰ προκαλοῦν ἄλλα καὶ μᾶς δίνουν τὴν ἔξήγησή τους. **Αν** δὲν ὑπάρχει λοιπὸν νομοτέλεια, ὑπάρχει αἰτιολογία στὴν ἴστορικὴ ἔξέλιξη. Ἐλλ' ὁ Χιούμ ὑποστήριξε πῶς ἡ αἰτιότητα δὲν ἔχει ἄλλο περιεχόμενο παρὰ τὸ ἀναγκαστικὸ ἐπακόλουθο, που μπορεῖ καὶ μάλιστα πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνεται στὸ ἄπειρο καὶ ὅπωσδήποτε καὶ ὅποτεδήποτε παρουσιάζονται οἱ ἵδιες συνθῆκες¹. Καὶ ἀκόμη ὑπάρχουν τάσεις, που διαφαίνονται ἀπὸ τὴ συγκριτικὴν ἴστορία. Μιὰ πλειονότητα αἰτιῶν, που συνδέονται μὲ τὰ προβλήματα τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας, ἀντικατασταίνουν στὸ Θουκυδίδη τὴ Νέμεση τοῦ Ἡροδότου. Ἐλλ' ἡ πορεία τῶν γεγονότων εἶναι συχνὰ τόσο ἴδιότροπη, ὅσο καὶ ἡ ἀνθρώπινη σκέψη. Ο Θουκυδίδης παραδεχόταν πῶς ἡ θέληση τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἔνας συντελεστὴς στὴν ἴστορία. Ἐλλὰ τόνιζε πῶς οἱ δυνατότητές της ἦταν περιορισμένες. Σ' αὐτὸν συμφωνεῖ μὲ τὸν Ναπολέοντα που ἔλεγε: «δίνουμε στὴν ἀρχὴ μιὰ σπρωξιὰ στὰ γεγονότα. Τὰ ἄλλα ἔρχονται μόνα τους». Γιατὶ ἡ δράση ἔξέρχεται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ καὶ ὑποκειμενικὸ κόσμο γιὰ νὰ μπεῖ στὸν ἐξωτερικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ κόσμο.

1. Ο Αινησίδημος ἀπὸ τὴν Κνωσό, διαδός τοῦ πυρρώνειου σκεπτικισμοῦ, προσπάθησε, στὴν ἀλεξανδρινὴ ἐποχὴ, ν' ἀμφισβητήσει τὴν ἔννοια τῆς αἰτίας, ὅπως ἀργότερα κι ὁ Χιούμ. Ἐλλ' οἱ ἀπόψεις αὐτές, που ήλονται ζουν τὰς βάσεις τῆς λογικῆς σκέψης, δὲν ἐπικράτησαν.

‘Ωστόσο, ή μόνη σταθερή σχετικά ἀξία στὴν ‘Ιστορία θεωρεῖται ὁ ἄνθρωπος, ποὺ δὲν ἀλλάζει βασικὰ ἀπὸ ὅ,τι ήταν. Αὐτὸ δὲ θὰ πεῖ πὼς ὑπῆρχαν πάντα ὥραιες πόλεις, κανόνια, ὅπερες καὶ μοναστήρια καλογριῶν, ἀλλ’ ὁ ἄνθρωπος εἶχε πάντα τὰ ἴδια ἔνστικτα, γράφει ὁ Βολταίρο. ’Ετσι δὲν ἀλλάζει μπρὸς στοὺς πολέμους. Τοὺς καταδικάζει ἀλλὰ καὶ τοὺς προκαλεῖ. Εἴτε γεννιοῦνται ἀπὸ τὸ ἄνθρωπινα πάθη, ὅπως ἔλεγε ὁ Θουκυδίδης, εἴτε ἀπὸ οἰκονομικοὺς λόγους, ὅπως θέλει ὁ Μάρξ, ὑπάρχουν πάντα. Καὶ ὁ Στιούαρτ Μίλλ συμπεράίνει: «Γιὰ νὰ ἔξηγήσουμε τὶς σχέσεις συμφωνίας, ποὺ παρατηροῦμε στὰ ἴστορικὰ γεγονότα, πρέπει νὰ τὶς συνδέσουμε μὲ τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας. Φτάνουμε σ’ αὐτὸ μόνο συμπερασματικά, ὅταν διαπιστώσουμε πὼς τὰ πειραματικὰ δεδομένα τῆς ἴστορίας συμφωνοῦν ἀκριβῶς μὲ τὶς λογικὲς συνέπειες, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς συστατικὲς ἀρχὲς τῆς ἄνθρωπινης φύσης».

’Αλλ’ εἴπαμε πὼς καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται στὴν ἴστορικὴ ἀναγκαιότητα. Μπορεῖ οἱ οἰκονομικὲς συνθῆκες νὰ εἶναι βασικὲς γιὰ τὸν Μάρξ. Καὶ ὅμως αὐτὸς παραδέχεται πὼς τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς ἐπιδομῆς, οἱ πολιτικὲς μορφὲς τῆς πάλης τῶν τάξεων καὶ τὸ ἀποτελέσματά τους, τὰ πολιτεύματα, οἱ νομικὲς μορφὲς κι ἀκόμα ὅλα τὸ ἀντανακλαστικὰ φαινόμενα αὐτῶν τῶν ἀγώνων στὰ πνεύματα τῶν ὅσων παίρνουν μέρος σ’ αὐτούς, οἱ θεωρίες, πολιτικές, νομικές, φιλοσοφικές, οἱ θρησκευτικὲς δοξασίες, ὅλα αὐτὰ ἔχοντας ἐπίδραση στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἴστορικῶν ἀγώνων καὶ, πολλὲς φορές, καθορίζουν τὴν μορφὴ τους. Σωστὰ λοιπόν, παρατηρεῖ ὁ Πλεχάνωφ, πὼς ἀφοῦ οἱ πρόοδοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὀδήγησαν στὴ θεωρία τῆς ἐνότητας τῶν ξεχωριστῶν φυσικῶν δυνάμεων μέσα σ’ αὐτές, οἱ πρόοδοι τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσουν καὶ αὐτὲς στὴν ἀντικατάσταση τῆς θεωρίας τῶν παρα-

γόντων, ποὺ ήταν καρπὸς τῆς κοινωνικῆς ἀνάλυσης ἀπὸ μιὰ συνθετικὴ ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

’Αλλ’ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀσχολοῦνται μὲ τὶς γενικές, τὶς ἀφηρημένες ἔννοιες, ἐνῶ ἡ ἴστορία μὲ τὶς συγκεκριμένες, τὶς εἰδικές : ὅχι ὁ ἀνθρωπὸς γενικά, ἀλλ’ ὁ Μιλτιάδης ἢ ὁ Θεμιστοκλῆς. ’Απὸ τὶς πολιτικὲς ἐπιστῆμες ἡ κοινωνιολογία ἐνδιαφέρεται γιὰ γενικὲς κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις, ἐνῶ ἡ ἴστορία γιὰ εἰδικές, ὅπως π.χ. ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1789 ἢ ἡ Ἑλληνικὴ τοῦ 1821. ”Ομως ὁ Τόύνμπη παρατηρεῖ πὼς κάθε ἴστορικὸ φαινόμενο ἔχει δυὸ δόψεις : ὑπάρχει ἔνας Ναπολέων καὶ ἔνας κατακτητής. ’Απὸ τὴν πρώτη ἀποφῆτικό φαινόμενο εἶναι μοναδικό, ἀπὸ τὴ δεύτερη ἐπαναλαμβάνεται πολλὲς φορὲς στὴν ἴστορία. Γενικώτερα, κάθε ἀνθρώπινη πράξη εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς γεγονός μοναδικό, περαστικό, ποὺ γίνεται μιὰ μόνη φορὰ καὶ σ’ ἔναν τόπο. Μὰ κάθε πράξη ἐνὸς ἀνθρώπου μοιάζει μὲ ἄλλες πράξεις του ἢ μὲ πράξεις ἄλλων ἀνθρώπων, σύμφωνα μὲ τὶς συνήθειες καὶ τὰ ἔθιμα ποὺ ἐπικρατοῦν.

’Ο σύγχρονος εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός, ποὺ ἀναπτύχθηκε παγκόσμια κ’ ἔγινε ὁ πολιτισμὸς ὁ πιὸ ἐπεκτατικός, ἀν ὅχι ὁ ἀνώτερος ἀπ’ ὅλους τοὺς ἄλλους, δὲν μπόρεσε νὰ σβήσει τοὺς ἰδιαίτερους κύκλους πρὸ πάντων τὶς ἔθνοτητες, ποὺ ἀρνοῦνται νὰ πεθάνουν. ’Αντίθετα, αὐτὲς γνωρίζουν στὸν αἰώνα μας ἀνάπτυξη, ποὺ ἵσως δὲν εἴδαμε ποτὲ στὴν ἴστορία, γιατὶ συγκροτήθηκαν σὲ περιβάλλοντα συνειδητὰ κ’ ἐπιθυμοῦν ν’ ἀναπτυχθοῦν, προσαρμοζόμενες μὲ τὸν τρόπο τους στὸν παγκόσμιο πολιτισμό. Στὴν πολύχρωμη ζωὴ τῶν στὸν παγκόσμιο πολιτισμό. Στὴν πολύχρωμη ζωὴ τῶν ἔθνοτητων, μερικοὶ ἴστορικοὶ προσπαθοῦν νὰ βροῦν ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν πρόταση πὼς ἡ ἴστορία διευθύνεται ἀπὸ γενικοὺς νόμους, ποὺ ἐφαρμόζονται σ’ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. ’Αλλ’ ἔξω ἀπὸ αὐτὴν πρόταση, πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἀκόμα ἕνα σωρὸς εἰδι-

κοὶ νόμοι, ποὺ προσδιορίζουν τὸ πλῆθος τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν ἔθνοτήτων.

‘Η Ἰστορία χαρακτηρίζεται ἀπ’ τὸ ἐνδιαφέρον της, πολὺ περισσότερο γιὰ γεγονότα πραγματικά, μοναδικὰ ἢ παράξενα, παρὰ γιὰ νόμους καὶ γενικεύσεις. Καὶ ὅμως πολλοὶ Ἰστορικοὶ πιστεύουν πώς ἡ Ἰστορία, ὅταν δὲν περιορίζεται ν’ ἀπάριθμήσει τὰ γεγονότα ἄλλα προσπαθεῖ νὰ τὰ παρουσιάζει σύμφωνα μὲ δρισμένον τύπῳ αἰτιολογικῆς ἄλληλουχίας, πρέπει ν’ ἀπασχοληθεῖ μὲ τὴ διατύπωση Ἰστορικῶν νόμων, γιατὶ αἰτιολογία συμάνει προσδιορισμὸ ἀπὸ κάποιο νόμο. ’Αλλοι πάλι ὑποστηρίζουν πώς ἀκόμα καὶ τὰ μοναδικὰ γεγονότα, δηλαδὴ ὅσα συμβαίνουν μόνο μιὰ φορὰ καὶ δὲν παρουσιάζουν τίποτε τὸ γενικό, μποροῦν νὰ γίνουν αἰτία ἄλλων γεγονότων καὶ ἡ Ἰστορία πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται σ’ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς αἰτιότητας. Τὰ μοναδικὰ γεγονότα μπορεῖ κάποτε νὰ θεωρηθοῦν τυπικά, ἀν βροῦμε τὴν αἰτιολογική τους ἔξήγηση, γράφει δὲ Κ. Πόππερ.

Οἱ ἴδρυτες τῆς «ἐπιστημονικῆς Ἰστορίας» νόμιζαν πώς οἱ νόμοι εἶναι ὑποχρεωτικὰ γενικοὶ καὶ πρέπει ν’ ἀφοροῦν ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος. Σήμερα ἡ ἀπόλυτη πίστη στὴν καθολικότητα τῶν νόμων καὶ στὸν ἀτράπαχτο χαρακτήρα τους φαίνεται πώς κλονίζεται. ’Ακόμα καὶ στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες ἡ θεωρία τῶν κουάντων καὶ πρὸ πάντων οἱ θεωρίες τοῦ ’Αἰνστάϊν γκρέμισαν τὴν σταθερότητα τῶν φυσικῶν νόμων. ’Αφοῦ ὑπάρχει ἔξέλιξη στὴ φύση, πρέπει νὰ ὑπάρχει ἔξέλιξη καὶ στὶς ἴδεες μας καὶ ἡ ἀξίωση γιὰ νόμους ἀκλόνητους γίνεται χιμαιρική. ’Ο L. de Broglie διαπιστώνει πώς δὲ ρόλος τοῦ τυχαίου εἶναι σημαντικὸς στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Σὲ κάθε λεπτὸ μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν διάφορα ἐνδεχόμενα καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ προβλέψουμε πιὸ ἀπὸ αὐτὰ θὰ πραγματοποιηθεῖ. ’Οπωσδήποτε τὸ ζήτημα τυῦ τυχαίου ὑπάρχει. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ τοῦ σοφοῦ δὲν περιορίζεται μόνο στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, ἀπλώ-

νεται και στις ἐπιστῆμες που ἔχουν ἀντικείμενο τὴ μελέτη τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου και τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, ἐπιστῆμες ὅπου τὰ φαινόμενα που μελετοῦν εἶναι πολύπλοκα και ἔχουν ἀναγκαστικὰ στατιστικὸ χαρακτήρα.

Πρέπει ἐδῶ νὰ διακρίνουμε τοὺς στατιστικοὺς νόμους ἀπὸ τοὺς λεγόμενους νόμους τῶν πιθανοτήτων. Οἱ πρῶτοι εἶναι ἀληθινοὶ νόμοι ἀλλὰ σὲ κάποιαν ἀναλογία. Οἱ δεύτεροι μᾶς δείχνουν μόνο τὸ ἐνδεχόμενο νὰ γίνει. ‘Ὕπάρχει ἀπειρία ἐνδιαμέσων καταστάσεων μεταξύ τοῦ δυνατοῦ και τοῦ βέβαιου.’ Απ’ τὸ ἐνα στὸ ἄλλο ἡ πιθανότητα μπορεῖ ν’ ἀλλάξει, περνώντας ἀπὸ ἀναρίθμητες ἀποχρώσεις, ἔλεγε ὁ Ἰδρυτὴς τῆς στατιστικῆς, ὁ Κετελέ. ‘Αλλ’ ἡ στατιστικὴ μᾶς δίνει στοιχεῖα γιὰ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα και ἔξετάζει τὶς μεταξύ τους σχέσεις, χωρὶς νὰ ἐρευνᾷ τὶς αἰτίες αὐτῶν τῶν φαινομένων. ’Επειτα παρουσιάζει μιὰν ὅψη μόνο τῆς πραγματικότητας: αὐτὴ που μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ. ’Ομως ἡ πρόοδος τῶν πολιτισμῶν, ἡ ζωὴ τῶν κοινωνιῶν, ὁ σχηματισμὸς και ἡ ἔξέλιξη τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, ἡ ἀνάπτυξη και ἡ κατάρρευση τῶν κρατῶν, οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στ’ ἀνεξάρτητα κράτη, ὅλες αὗτες οἱ ἀλλαγὲς ἔχουν χαρακτήρα ποιοτικὸ και δὲν μποροῦν νὰ μετρηθοῦν μὲ μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς.

‘Η στατιστικὴ εἶναι ἡ βάση τῆς οἰκονομικῆς ἴστορίας. ’Η κοινὴ ἴστορία (history as usual), λένε οἱ ὄπαδοί της, φαίνεται ἀπὸ τὶς στατιστικὲς τῆς παραγωγῆς, βιομηχανικῆς και πνευματικῆς. ’Η παραγωγὴ και κατανάλωση τοῦ πετρελαίου, τοῦ ἡλεκτρισμοῦ και τοῦ σίδερου, που πολλαπλασιάστηκαν μέσα σὲ λίγα χρόνια, μᾶς δείχνουν τὴν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας. ’Ο Μπουκλε, ἀν και παραδέχεται πὼς ἡ πρόοδος στηρίζεται στὶς ἀνακαλύψεις τοῦ πνεύματος και ὅχι στὴ μεγάλη μάζα τῶν ἀνθρώπων, που λαγοκοιμᾶται, ὑποστηρίζει πὼς οἱ κοινωνικὲς στατιστικὲς μᾶς δίνουν σταθερὰ δεδο-

μένα καὶ αὐτὰ πρέπει πρὸ πάντων νὰ ἔξετάσει ἡ Ἰστορία. 'Αλλ' ἡ οἰκονομικὴ ἐξήγηση τῆς Ἰστορίας προϋποθέτει τὴν ὑπαρξην τῆς οἰκονομικῶν νόμων. Πολλοὶ τὸ ἀμφισβητοῦν καὶ ἄλλοι νομίζουν πώς μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν τέτοιοι νόμοι, μὰ δὲν τοὺς ξέρουμε ἀκόμα. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στ' ἀστρα ὑπάρχουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου, ἡ ἀνακάλυψη ὅμως τοῦ νόμου, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὰς ἐξηγήσουμε, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου. 'Ο Μάρξ ὑποστηρίζει πώς ἡ Ἰστορία δὲν προχωρεῖ σὲ ἀδιάκοπη συνέχεια, ἀλλὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς κατευθύνουν, ὅπως τὰ φυσικὰ φαινόμενα, πάγιοι νόμοι, ποὺ καθορίζουν τὴ βούληση καὶ τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. μιὰ γενικὰ ἀναγκαστικὴ νομοτέλεια, σύμφωνα μὲ τὸν διαλεκτικὸν καὶ Ἰστορικὸν ὑλισμό. 'Επιβάλλεται ὅμως νὰ παρατηρήσουμε βασικὰ πώς δὲν ὑπάρχει οἰκονομικὸς ἀνθρωπος, ποὺ νὰ διευθύνεται ἀπὸ οἰκονομικὲς ἀποκλειστικὰ ἀπόψεις, σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχὲς τοῦ Ἰστορικοῦ ὑλισμοῦ.

'Η κατανόηση τῆς Ἰστορίας βασίζεται στὴν ἀνακάλυψη τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων τῶν γεγονότων, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ρυθμικές, οὔτε ἀρμονικές, οὔτε προκαθορισμένες. Μπορεῖ ὁ Fustel de Coulanges νὰ χαρακτηρίζει τὴν Ἰστορία σὰν καθαρὴ ἐπιστήμη. Καὶ ὁ Ταίν, ἀκριβολογώντας, νὰ προσθέτει : μιὰ ἐπιστήμη μαθηματικὴ, ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφραστεῖ σὲ μαθηματικοὺς τύπους. 'Η Ἰστορία δὲν εἶναι οὔτε γεωμετρία ἀλύγιστη, οὔτε ἀπλὴ διαδοχὴ γεγονότων τυχαίων. "Αν ἡ 'Ιστορία κυριαρχόταν, μὲ τρόπο ἀπόλυτο, ἀπὸ τὴ νομοτέλεια, ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα, θὰ μπορούσαμε νὰ προβλέψουμε τὰ πάντα. "Αν ἦταν ἀπλὸ παιχνίδι τοῦ πάθους καὶ τῆς τύχης δὲν θὰ κατορθώναμε τίποτε νὰ προβλέψουμε. 'Ο Ρενάν ὑποστηρίζει πώς τ' ἀνθρώπινα γεγονότα, ἀν καὶ ξεγελοῦν συχνὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν πιὸ σοφῶν διανοιῶν, εἶναι ἐπιδεκτικὰ ὑπολογισμοῦ. Μπορεῖ ὅμως ἀπὸ τὰς πιθανότητες ποὺ παρουσιά-

ζει ή ίστορία νὰ γίνεται πιὸ ἀνθρώπινη παρὰ ἀπὸ μόνη τὴ λογική.

‘Ο νόμος τῶν πιθανοτήτων, ὁ νόμος τῶν μεγάλων ἀριθμῶν, οἱ πίνακες τῶν ἀναλογιστῶν, ἡ στατιστική, νὰ τὰ βοηθήματα τῆς ίστορίας, ποὺ τῆς δίνουν βάσεις ἀριθμητικές. “Αν ὑπάρχουν ἄγνωστα Χ, μποροῦν ηθὰ μπορέσουν νὰ μποῦν σὲ ἀλγεβρικὲς ἔξισώσεις, ἀφοῦ σκοπὸς τῆς ἀλγεβρας εἶναι νὰ τὰ βρεῖ. “Οπως γίνεται στὴν πολιτικὴν οἰκονομία, μὲ τὴν οἰκονομετρική, θὰ ἔρθει ίσως ὁ καιρὸς ποὺ η ίστορία θὰ ξεφύγει ἀπὸ τὶς τορ-νευτὲς φράσεις καὶ θὰ περιέλθει στὴν ἔξουσία αὐτῶν ποὺ καταγίνονται μὲ ἀριθμούς. “Επειτα, παρατηρεῖ ὁ Ρ. ’Αρόν, ἡ αἰτιολογικὴ σχέση ἀνάμεσα σ’ ἐνα γεγονός καὶ τὰ προηγούμενά του, ποὺ μποροῦμε νὰ βροῦμε μὲ ἀναδρομικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν πιθανοτήτων, ξεπερνᾶ τὴν ίστορικὴ σχετικότητα. ‘Ο ίστορικὸς εἶναι ὑποχρεω-μένος νὰ μένει ἀμερόληπτος στὴν ἔρευνα τῶν κειμένων καὶ τῶν μαρτυριῶν. Πρέπει νὰ ἔξετάζει καὶ τὶς ἀπόψεις τῶν ἄλλων, ἀκόμα κι ἀν φαίνονται ἀντιφατικές, γιατὶ ἡ πληθώρα τους δὲν σημαίνει ἀποτυχία, ἀλλ’ ἔκφραση τῆς ζωῆς. Γι’ αὐτὸ κι ὁ Ράνκε σύσταινε νὰ καταπιανόμαστε μὲ τὴν ίστορικὴ ἔρευνα χωρὶς προκαταλήψεις, μὲ οἵρεμη ἀντικειμενικότητα, βασιζόμενοι σὲ πηγὲς σύγχρονες μὲ τὴν ἐποχὴ ποὺ μελετοῦμε. «Εἶμαι πρῶτα ίστορικός, ἔλεγε, καὶ κατόπι Χριστιανός».

Βέβαια, τὰ ἀτομα, σὰν ἀνθρώπινα καὶ κοινωνικὰ ὅντα, σχηματίστηκαν μέσα σ’ ἐνα κοινωνικὸν ὅμιλο, ἀπ’ ὅπου πῆραν τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν τεχνική, ποὺ τοὺς ἔδωσε ἡ παράδοση. ‘Η πολιτιστικὴ θεωρία μπορεῖ νὰ ἔξηγήσει τὶς διάφορες ἔξελίξεις, πολιτική, οἰκονομική, πνευματική, ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἴδιας κληρονομίας πρακτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν. Μὰ ὁ ίστορικὸς ὑλισμὸς εἶναι οἰκονομικὸς ντετερμινισμός, ἀναζητεῖ δηλ. τὶς αἰτίες του στὴν οἰκονομία. ”Ισως μιὰ θεωρία πλουραλιστικὴ θὰ τόνιζε τὴ σχετικὴ αὐτονο-

μία τῶν διαφόρων δράσεων μιᾶς μόνης κοινωνίας. Οἱ νόμοι ὑπάρχουν στὴν ἴστορία, ἀλλ' εἴναι νόμοι δυνατοτήτων. Δὲν μποροῦν λοιπὸν νὰ εἴναι οὔτε θεωρητικοὶ (ὅπως οἱ μαθηματικοί, οἱ ἀστρονομικοί καὶ οἱ μηχανικοί), οὔτε πρὸ πάντων νὰ εἴναι ἀπόλυτοι. Γιατὶ ἂν ἡ ὄργανικὴ ζωὴ εἴναι πιὸ πολύπλοκη ἀπὸ τὴν ἀνόργανη, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων εἴναι ἀκόμα περισσότερο. Ἐπειτα ἐπειμβαίνει ἔνας ἄλλος σοβαρὸς παράγων: ἡ ἀνθρώπινη θέληση, ποὺ καθορίζει τὴν ἀπόλυτη ὑπεροχὴ τῶν νόμων τῶν δυνατοτήτων στὴν ἴστορία... Γιατὶ ἀκριβῶς ἡ ἀνθρώπινη θέληση μπορεῖ, θεωρητικὰ τουλάχιστον, ν' ἀντιταχθεῖ στοὺς ὑπάρχοντες κανόνες καὶ νὰ δημιουργήσει καινούριους. Ἐτσι, βασικά, στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων οἱ νόμοι δὲν μποροῦν νὰ εἴναι ἀπόλυτοι. Ἀκόμα κι ὁ γενικὸς νόμος τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης — ποὺ εἴναι κοινὸς σ' ὅλα τὰ ζωντανὰ ὄντα — παύει νὰ εἴναι ἀπόλυτος, ὅταν πρόκειται γι' ἀνθρώπους. Ἡ σταθερότητα τοῦ ἴστορικοῦ νόμου εἴναι ἡ ἄρνηση τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας.

Μήπως δίπλα στὴ μηχανικὴ αἰτιολογία, στὸν αὐστηρὸν ντετερμινισμό, ὑπάρχει θέση γιὰ κάποιαν ἄλλη μορφὴ αἰτιολογίας, ποὺ ἀνήκει στὴν ψυχολογία, στὴ γλωσσολογία, στὴν ἴστορία, δηλ. στὶς θετικὲς ἐπιστήμες τοῦ πνεύματος, ὅπως ὑποστηρίζουν ὁ Βούντ καὶ ἄλλοι; Εἶναι τὸ μυστικὸ τοῦ μέλλοντος. Γιατὶ ἡ ἴστορία δὲν εἴναι μόνο μιὰ ἐπιστήμη ποὺ προχωρεῖ. Εἶναι ἀκόμα καὶ μιὰ ἐπιστήμη στὴν παιδική της ἥλικία, ὅπως ὅλες ὅσες ἔχουν ἀντικείμενο τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, τὸ τόσο καθυστερημένο στὸ πεδίο τῆς λογικῆς γνώσης (M. Bloch). Ὁ ἀνθρωπὸς προσπαθεῖ νὰ πλαταίνει ἀδιάκοπα τὸν γνώριμο τομέα τῆς ζωῆς, αὐτὸν ποὺ ὑπόκειται σὲ νόμους, καὶ νὰ περιορίζει τὸν τυχαῖο καὶ ἀναπάντεχο, ὅπου βασιλεύει ἡ μοῖρα. Ἀλλ' ὁ Ντιλτάϋ παρατήρησε πὼς δὲν ὑπάρχει ὁ Νιοῦτον τῶν κοινωνιῶν ἐπιστημῶν. "Αλλωστε καὶ στὶς φυσικὲς ἐπιστῆ-

μες τὸ λογικὸ συμπέρασμα τοῦ χτὲς ἀποτελεῖ τὸ δεδομένο τοῦ σήμερα. Κάποτε, προβλέπει ὁ Κάντ, θὰ γεννηθεῖ ὁ σοφός, που θὰ βρεῖ τοὺς νόμους τῆς ἴστορίας τῆς ἀνθρωπότητας, ὅπως ὁ Κέπλερ βρῆκε τοὺς νόμους που ρυθμίζουν τὴν κίνηση τῶν ἀστεριῶν κι ὅπως ὁ Νιοῦτον τοὺς ἔξήγησε ἀπὸ μιᾶ γενικὴ φυσικὴ αἰτία. Μπορεῖ. Γιὰ τὴν ὡρα ὅμως δὲν κατορθώνουμε νὰ ξεχωρίσουμε στὰ ἴστορικὰ γεγονότα αὐτὸ που ἀνήκει στὴν ἀνάγκη, στὴν τύχη καὶ στὴν ἀνθρώπινη θέληση.

‘Ο Γάλλος μαθηματικὸς Κουρνὸ ἔβαλε τὶς ἐπιστημονικὲς βάσεις τῆς πιθανολογίας. Διατυπώνει ἵσως μιὰν ἀντίληψη πιὸ σωστὴ τῆς ἴστορίας. Διακρίνει σ’ αὐτὴν ἕνα τμῆμα που ὑπόκειται σὲ νόμους σταθεροὺς καὶ τακτικούς, ἐπιδεκτικούς συστηματικῆς συναρμογῆς κ’ ἕνα τμῆμα που ἀφίνεται στὴν ἐπίδραση τῶν προηγούμενων γεγονότων ἢ εἶναι προϊὸν τῆς τύχης ἢ τυχαίων συνδυασμῶν, ἀνάμεσα σὲ διαφορετικὲς καὶ ἀνεξάρτητες σειρές. Υποστηρίζει πὼς ἢ τύχη καὶ ἢ τάξη, τὸ τυχαῖο καὶ ἢ λογική, ἀντιπαλαίβουν. Στὴν πρώτη φάση, τὴν προϊστορική, ἢ ἀνθρωπότητα δὲν εἶχε ἀκόμα ξεκόψει ἀπὸ τὴ φύση καὶ διευθυνόταν ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους. Στὴ δεύτερη, τὴν ἴστορική, οἱ λογικὲς αἰτίες μπαίνουν σ’ ἐνέργεια καὶ παλαίβουν ἐναντίον τῶν αἰτιῶν διαφορετικῆς τάξης. Περιμένουμε τὴ μεταϊστορικὴ φάση, ὅπου ἢ λογικὴ θὰ ἐπικρατήσει κυριαρχικά. Ωραῖα, ἵσως κ’ ἐγκαρδιωτικὰ λόγια. Ή ἴστορία ὅμως δὲν παίρνει τὸ νόημά της παρὰ μόνο ὅταν κλείσει ὁ κύκλος τῶν γεγονότων που ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενό της.